

EKONOMSKI RAZVOJ BIH U USLOVIMA DVOSTRUKIH DEFICITA

THE GLOBALIZATION AND THE DEFICITS OF THE ECONOMY OF BOSNIA AND HERCEGOVINA - POSSIBLE FRAMEWORKS OF RECOVERY

Milenko Stanić

Univerzitet Sinergija – Bijeljina, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Rezime: *Bosansko-hercegovačka ekonomija je ekonomija deficita, ekonomija manjka. U ovoj zemlji, u dužem vremenskom periodu, se iskazuje deficit budžeta i deficit tekućeg računa platnog bilansa. Dvostruki deficiti ograničavaju privredni oporavak zemlje. Postojeći modeli ekonomske politike ne nude izlaz iz takve situacije. Potrebna su nova promišljanja i novi modeli za izlaz iz začaranog kruga dvostrukih deficita.*

Ključne riječi : *tranzicija, budžetski deficit, deficit tekućeg računa, platni bilans, privredni rast, tržište, finansije.*

Summary: *The economy of Bosnia and Herzegovina is an economy of deficits. In this country, for a long period of time the budget deficit has been stated as well as the current account deficit of the balance of payments. Dual deficits limit the economic recovery of the country. The existing models of economic policy do not offer a way out of this situation. New models and new way of thinking are needed in order to provide the path to take us out from the vicious circle of deficits.*

Keywords: *transition, budget deficit, current account deficit, balance of payments deficit, economic growth, market, finance.*

1. UVOD

Dvadeset godina je prošlo od uspostavljanja mira u BiH i potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. To vrijeme, privredni sistem BiH, se nalazi u procesu transformacije iz netržišne, ranije samoupravne, u savremenu tržišnu privredu. Početak procesa je obilježen gromoglasnim najavama „srećnog” puta u budućnost. Oponenata tom putu nije bilo, ili su takvi onemogućeni da govore.

Danas smo u situaciji da konstatujemo, te godine u ekonomskom smislu su izgubljene i proćerdane. Sve performanse domaće ekonomije su lošije u odnosu na stanje 1991.

godine. Bosna i Hercegovina, danas, ima oko 240.000 manje zaposlenih radnika nego prije rata. Prema podacima iz Statističkog godišnjaka BiH za 1991. godinu, zemlja je tada imala 974.000 zaposlenih, od čega čak 426.400 u industriji i rudarstvu. Danas su, međutim podaci mnogo sumorniji. Krajem prošle godine bilo je skoro 738.000 zaposlenih, a porazno je što u prerađivačkoj industriji radi tek 140.000 ljudi, odnosno tri puta manje nego prije 25 godina. Posebno je problematičan činjenica da BiH ima preglomazan administrativni aparat sa blizu 90.000 radnika, i taj broj tri puta je veći nego 1991. godine, kada je u državnim organima radilo 34.000 zaposlenih⁵¹. Takvo stanje imamo uprkos činjenici da su u zemlju, u međuvremenu, upumpane desetine milijardi evra (donacije, zaduženje, privatizacija)⁵². Nije nam za utjehu, što je stanje u drugim tranzicijskim zemljama slično našem. U ovom dugom vremenskom periodu nismo uspjeli da napravimo vlastiti model razvoja. Prihvaćen je model tranzicije baziran na Washingtonskom konsezu i njegova implementacija je vršena pod strogim nadzorom Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke i USAID-a. U tom modelu smo razvoj bazirali na stranom kapitalu i investicijama. Svoju budućnost smo predali volji i interesima stranih investitora. Kako takve volje nije bilo, ili je ona postojala u manjem obimu, nije bilo ni očekivanog privrednog rasta i napretka. Na našem primjeru smo se uvjerali da privredni razvoj ne može biti spontan proces i tržište samo po sebi ne rješava to pitanje. Potpuna izloženost domaće ekonomije globalnom tržištu, uz slijepo i poslušničko sprovođenje privatizacije, liberalizacije i deregulacije, dovela je do njenog uništenja. Broj ljudi koji u BiH radi je sve manji, nijedna ozbiljna investicija u ovom dugom vremenskom periodu nije realizovana, socijalna održivost sistema je upitna, zemlju napušta sve veći broj mladih ljudi, a spoljni dug je u dramatičnom porastu. Opšti iskaz za ovakvu bosansko-hercegovačku ekonomiju jeste ekonomija deficita. Ekonomija manjka. Prisutni su budžetski deficiti, trgovinski deficiti, fiskalni deficiti, demokratski deficiti. U fokusu međunarodne i domaće javnosti trenutno se nalaze budžetski deficiti. Teško stanje u ekonomiji je uslovljavalo značajne intervencije iz budžeta. Na takav način, iz godine u godinu, iznos budžetskog duga je rastao. Pitanje finansiranja tog duga je isplivalo na površinu i to je stalna tema na domaćoj političkoj sceni. Na drugoj strani, zanemaren je značaj deficita tekućeg računa iako se radi o međusobno povezanim i uslovljenim fenomenima. Drama ekonomskog razvoja BiH je u postojanju oba deficita. Deficita „blizanaca“. Pojam deficita „blizanaca“ se vezuje za istovremeno postojanje deficita tekućeg računa platnog bilansa i budžetskog deficita. BiH, na žalost, već godinama ima probleme dvojnih deficita čija je osnovna karakteristika da u značajnoj meri smanjuju potencijal održivog privrednog razvoja. Aktuelnost i značaj ovih pitanja za privredni rast BiH je razlog istraživanja ove problematike u radu. Analizirat ćemo deficite „bliznace“ u BiH, njihove vrijednosti, dinamiku, međusobnu uslovljenost i njihov uticaj na domaću ekonomiju. U drugom dijelu rada, predložit ćemo neke od

⁵¹ EuroBlic, Uništavanje privrede: Radnika u BiH tri puta manje nego prije rata, od 22.03.2017. na www.blic.rs.

⁵² Nakon Dejtona, za BiH je organizovano pet donatorskih konferencija i na njima je prikupljeno oko 5,2 mld USD. Od tog iznosa 66% su bila nepovratna sredstva, a 34% su kreditna sredstva. Sredstva su, pretežno, uložena na obnovu porušene infrastrukture, a vrlo malo u pokretanje proizvodnih kapaciteta.

mjera ekonomske politike, koje bi u stanju navedenih deficita, mogle da dovedu do oporavka domaće ekonomije.

2. BIH U OMČI DVOSTRUKIH DEFICITA

2.1 Budžetski deficit

Ovi deficiti predstavljaju prvorazrednu ekonomsku temu na međunarodnoj sceni. Sa ovim problemom se suočavaju velike i male ekonomije. Ključne teme rasprave vezane su za mogućnost finansiranja i održivost ovih deficita u kratkom i dugom roku. Svi su izgledi da će, u traženju odgovora na ova pitanja, ekonomisti potrošiti desetine godina. Iako se radi o istom problemu uzroci njegovog nastanka nisu isti. Razvijene zemlje su ogromnim intervencijama i budžetskim trošenjem spašavale domaću ekonomiju i ublažavale intenzitet krize. Pri tome su se, uglavnom, zaduživale na domaćem finansijskom tržištu i u nacionalnoj valuti. Manje razvijene zemlje, među kojima je i BiH, su proizvele deficitarno finansiranje budžeta na bazi stalnog forsiranja trošenja iznad mogućnosti. Ti deficiti, dakle, nisu nastali kao rezultat planske akcije, a najmanje su bili rezultat podrške privredi u kriznim periodima. Naši deficiti su rezultat komotnog i bahatog trošenja budžetskih sredstava od strane otuđenih političkih elita. Njihove privilegije su išle u obrnutoj srazmjeri sa stanjem u ekonomiji zemlje. Kako je privreda padala tako su njihove privilegije i troškovi rasli. Budžetski deficiti u BiH nisu uslovljeni recesivnim kretanjem u privredi. Deficiti se iskazuju u uslovima visokih stopa privrednog rasta. Teško je naći bilo kakvu vezu između stopa rasta BDP-a i visine iskazanog deficita. Taj odnos potvrđuje naš, prethodno iskazani, stav da deficit nema osnov u trošenju budžetskih sredstava za podršku privredi u kriznim vremenima. Naredna tabela (tabela 1) potvrđuje prethodni stav.

Tabela 1. Stope privrednog rasta i budžetski deficiti u BiH

Godina	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014. p.
Nominalni BDP (u mil KM)	24.759	24.051	24.773	25.666	25.734	26.297	28.738
Godišnji rast realnog BDP-a (u %)	5,6	-2,9	1,4	1,0	-1,2	2,5	1,1
Deficit konsolidovanog budžeta BiH (u mil. KM)	-539,3	-1070	-611,9	-322,7	-526,9	-696,2	-525,2
Deficit konsolidovanog budžeta FBiH (u mil. KM)	-511,1	-518,5	-131,7	-217,3	-395,5	-507,1	-236,6
Deficit konsolidovanog budžeta RS (u mil. KM)	-68,5	-546,3	-417,7	-59,1	-189,2	-155,4	-258,7
Učešće budžetskog deficita BiH u BDP-u (u %)	2,2	4,4	2,5	1,3	2,0	2,6	1,8

Izvor: Bilteni CB BiH, za 2014. godinu procjena DEP-a (u dokumentu BiH-Nacionalni program ekonomskih reformi za 2015. godinu)

Prezentovani podaci pokazuju da budžetski deficit BiH i njenih entiteta nije posledica pada poreskih prihoda usled recesije. Ovdje su budžetski prihodi hronično niži od rashoda, bez obzira na to da li je ekonomija u recesiji ili ekspanziji. Pozitivne stope rasta BDP-a ne znače i kraj budžetskim mukama. U našim uslovima su potrebne značajne promjene budžetske strukture.

Pokriće budžetskih deficita u BiH je uslovalo stalni rast javnog duga. U razdoblju od 2008. – 2012. godine javni dug BiH je povećan sa 31,4% BDP-a na 42,9 % BDP-a. To znači da se javni dug BiH u razdoblju od četiri godine povećao za 12 % BDP-a⁵³. U tabeli br. 2 su prezentovani podaci o visini javnog duga i ratama za otplatu tog duga.

Tabela 2. Stanje i projekcije nivoa i otplatnih rata javnog duga u BiH

-u mil. KM-

Godina	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Javni dug FBiH	5.628,7	6.468,6	6.261,6	5.798,9	5.099
Javni dug RS	3.792,8	4.038,6	4.138,4	4.264,5	4160,6
Ukupni javni dug BiH	9.510,6	10.604,1	10.492,3	10.157,1	9.349,6
Otplatna rata javnog duga FBiH	670,6	874,9	966,6	1.075,8	1144,5
Otplatna rata javnog duga RS	439,2	537,4	533,2	601,9	738,3
Ukupna otplatna rata javnog duga BiH	1.119,8	1.431,5	1520,9	1.692,4	1.890,1

Izvor: Nacionalni program ekonomskih reformi za 2015. godinu, DEP, str.37.

Fiskalna održivost igra veoma važnu ulogu u funkcionisanju svake ekonomije. To je posebno naglašeno u BiH s obzirom na veličinu vladinog sektora u ekonomiji. Učešće javnog sektora u BDP-u BiH se, poslednjih godina, kreće oko 45-47%. Pored toga, fiskalna politika predstavlja jedini instrument u rukama vlade da direktno utiče na ekonomska kretanja u kratkom roku s obzirom da automatizam „currency board-a“ skoro u potpunosti upravlja monetarnom politikom. Fiskalna održivost predstavlja jedan od uslova za održivost samog „currency board-a“ u BiH i osnovni preduslov implementacije infrastrukturnih i drugih razvojnih programa zemlje.

U ekonomskoj literaturi ne postoji jedinstven stav o indikatorima i granicama prihvatljive zaduženosti. MMF ima svoje indikatore, EU svoje. Naše mišljenje je da solventnost i mogućnost redovnog izvršenja planiranih budžetskih obaveza, nezavisno

⁵³Informacija o fiskalnoj održivosti BiH za 2012. godinu, DEP, str.3.

od novih zaduženja, treba da bude osnovni kriterij naše fiskalne održivosti. Naša pozicija je takva da bez nove kreditne podrške, u značajnim iznosima, ne možemo finansirati budžetski deficit.

Sudbina finansijskog sistema BiH je sada u rukama međunarodnih kreditora. Javne finansije u ovoj i narednim godinama mogu izbjeći kolaps samo uz jaču podršku tih kreditora, posebno MMF. Njihov zahtjev, uslov za nastavak kreditne podrške, je fiskalna konsolidacija. Po pravilu se radi o zahtjevu za smanjenje javne potrošnje, posebno ključnih komponenti rashoda, plata, penzija, privatizaciju javnih preduzeća. Razlika ima, od zemlje do zemlje, zavisno od specifičnosti budžetske strukture.

Ovaj zahtjev je utemeljen na vjerovanju da državna potrošnja ugrožava ekonomski razvoj i iscrpljuje privatnu privredu i građane. Država to radi preko poreza, koji smanjuju kupovnu i investicionu moć privatnog sektora, ali i preko finansijskog tržišta gdje se država zadužuje a time smanjuje raspoloživi novac za privatni sektor, a pritiskom na rast kamatnih stopa poskupljuje cijenu sredstava za investicije privatnog sektora. Po istoj školi, smanjivanje javne potrošnje neće bitno smanjiti tražnju ni ugroziti privredni rast, pošto će manjak državne potrošnje biti nadomešten rastom privatne tražnje. U konačnom ishodu neće doći do pada BDP-a, ili ako do pada dođe, on će biti mali i trajaće kratko.

Prezentovana politika fiskalne konsolidacije ima svoje kritičare. Njihov broj se iz godine u godinu povećava. Te kritike su bazirane na brojnim empirijskim istraživanjima neuspjeha takve politike širom svijeta. O njima su, posebno, pisali nobelovci J. Stiglic (Fond je kovao politike koje, ne samo da su pogoršavale probleme koje je trebalo da riješe, već su podsticale da oni ponovo „ulaze u igru“, ...MMF je prije raširio „bolest“ nego što ju je ograničio⁵⁴), i P. Krugman („U duboko depresiranoj ekonomiji, u kojoj su kamatne stope koje monetarne vlasti mogu da kontrolišu blizu nule, treba nam veća, a ne manja državna potrošnja. Erupcija državne potrošnje je okončala Veliku depresiju, a nešto slično nam očajnički treba i danas⁵⁵). Od domaćih ekonomista treba posebno naglasiti veći broj radova N. Katića („Samo je država u stanju da u kratkom roku, kroz ulaganja u infrastrukturne projekte, kao i u obnovu gradova pokrene privredni ciklus. Samo je država ta koja može podržati dobra preduzeća i dati im podsticaj da se brže razvijaju⁵⁶).

BiH je mala ekonomija. Na globalne procese ne može uticati. Ostaje joj da, polazeći od datih ograničenja, iznalazi najbolja rješenja za vlastiti razvoj. U tom smislu, makroekonomske rasprave o deficitima budžeta, joj neće mnogo pomoći. Specifičnost zemlje zahtjeva i specifičnu politiku razvoja.

2.2 Deficit tekućeg računa

Finansijske probleme države ne određuje samo visina budžetskog deficita (i iz nje proistekla visina javnog duga). Dubina budžetske drame je blisko povezana sa stanjem platnog bilansa. Deficit platnog bilansa (tekući račun) pokazuje koliko država kao cjelina – budžet, građani i privreda – više troši nego što ekonomija kao cjelina

⁵⁴ Džozef Stiglic, Protivrječnosti globalizacije, SBM-x, Novi Beograd, 2004. str. 207 i 209.

⁵⁵ Pol Krugman, Okončajte ovu depresiju. Odmah! Interkomerc, Beograd, 2012. str. 237.

⁵⁶ Nebojša Katić, Fiskalna konsolidacija – na putu, ili na straputnici, 29.9.2014.

stvara. Države koje muku muče sa oba deficita – i budžetskim i platnobilansnim – prepuštaju svoju sudbinu isključivo volji inostranih kreditora. One nemaju unutrašnjih izvora iz kojih bi se mogao finansirati budžetski deficit ili intervenisati u periodima kriza. U tome i leži osnovna slabost i ranjivost ovih država. Veza između ova dva deficita, državnih budžetskih deficita i deficita tekućeg računa u platnom bilansu otvorene privrede, se iskazuje poznatom makroekonomskom relacijom:

$$(G-T) = (SD-I) + (M+R-X) \quad (1)$$

Odnos (1) nalaže da državni budžetski deficit, ili državni izdaci manje porezi (G-T), mora da bude jednak ili da se finansira viškom domaće štednje iznad domaće ulaganja (SD-I), plus deficit tekućeg računa (M+R-X). Deficit tekućeg računa jednak je nacionalnim izdacima za stranu robu i usluge ili uvoz (M), plus neto transferi (R), manje strani izdaci na nacionalnu robu i usluge ili izvoz (X). Ovaj deficit tekućeg računa mora se finansirati jednakim neto prilivom stranog kapitala ili neto stranom štednjom (SF). Stoga možemo ponovo napisati odnos (1)

kao:

$$(G-T) = (SD-I) + SF \quad (2)$$

Iz odnosa (2) možemo vidjeti da se egzogeni rast budžetskog deficita (G-T) može finansirati jedino povećavanjem neto domaće štednje (SD-I), i/ili neto strane štednje (SF). Terminologijom finansijskih tokova, možemo ponovo napisati odnos (2) kao:

$$(G-T) + I = SD + SF \quad (3)$$

Po ovome, radi postizanja ravnoteže, zbir budžetskog deficita i domaćih ulaganja, koji predstavlja ukupnu domaću potražnju, mora da bude jednak zbiru bruto domaće štednje i neto strane štednje, koji predstavljaju ukupne izvore ili ponudu štednje (S) privredi. BiH je, poput mnogih malih ekonomija, zarobljenik dvostrukih deficita. Deficit tekućeg računa ima dužu predistoriju od budžetskog deficita (tabela 3).

Tabela 3 – Platni bilans BiH

- u milionima KM -

God.	PLATNI BILANS							
	Tekući račun						Finansijski račun	Neto greške i propusti
	Uku.	roba	usluge	primarni dohodak	sekundarni dohodak	kapitalni račun		
2008	-3.132	-10.472	2.186	943	3.827	383	- 3.300	- 167
2009	-1.238	- 7.632	1.748	955	3.341	350	- 1.131	107
2010	-1.142	- 7.426	1.953	413	3.529	389	- 957	184
2011	-2.127	- 8.080	1.847	211	3.540	357	- 2.039	88
2012	-1.934	- 8.002	1.849	204	3.679	336	- 1.789	145
2013	-1.077	- 7.316	1.857	350	3.695	338	- 855	222
2014	-1.569	- 8.101	1.915	203	3.970	443	- 1.415	154
2015	-1.265	- 7.418	2.075	135	3.578	314	- 1.030	235
2016								

Izvor: Bilten CB BiH

Iz prethodne tabele se uočava visok deficit , u svim iskazanim godinama, u oblasti spoljne trgovine. Taj deficit, poslednjih godina, se kreće oko 8 milijardi KM. On je rezultat male vrijednosti izvoza iz BiH koji pokriva uvoz, u toku 2013. godine, sa 55%.

Stavka usluga platnog bilansa ima pozitivan saldo. U obračun ove stavke ulaze transportne usluge (usluge prevoza roba i putnika), putovanja (službena i privatna – turisti) i ostale usluge (komunikacione, građevinske, finansijske, usluge osiguranja i usluge vlade). Pozitivan saldo ove stavke u 2013. godini iznosi 2 milijarde i 234 miliona KM.

Dohodak u platnom bilansu (primarni dohodak) obuhvata dvije stavke : kompenzacije zaposlenim i dohodak od investicija. Prva stavka se odnosi na plate i naknade stranom osoblju angažovanom u BiH te zarade sezonskih, povremenih i privremenih radnika u inostranstvu. Dohodak od investicija se odnosi na prihode po osnovu kamata na depozite i zajmove i dohodak po osnovu direktnih stranih ulaganja. Ova stavka u platnom bilansu ima pozitivan iznos, prije svega, zbog velikog broja stranog osoblja koji duže borave u zemlji po osnovu brojnih misija.

Stavka tekućih transfera (sekundarni dohodak) ima značajan pozitivan iznos koji na godišnjem nivou prelazi iznos od 3 milijarde KM. Ova stavka obuhvata donacije vladi iz inostranstva, novčane pošiljke iz inostranstva građanima BiH od rodbine, tu je i pomoć povratnicima kao i doznake penzija iz inostranstva.

Tekući račun (kao podbilans u platnom bilansu) koji pokazuje odnos priliva i odliva sredstava po osnovu roba, usluga i jednostranih transfera, je permanentno u deficitu i on 2013. godine iznosi 1 milijarde i 560 milion KM. Rezultat je iskazanog debalansa u spoljnotrgovinskom bilansu koji nije u cjelini pokriven iskazanim suficitom u stavkama usluga, dohotka i transfera.

Debalans tekućeg računa se pokriva stavkama kapitalnog i finansijskog računa i ove stavke iskazuju pozitivan iznos u posmatranom periodu. Kapitalni račun obuhvata kapitalne transfere sektora vlade i stanovništva u nenovčanom obliku (automobili, oprema, aparati za domaćinstvo). U finansijski račun uključeni su tokovi investicija (direktne, portfolio i ostale investicije) i promjene međunarodnih rezervi (devizne rezerve, monetarno zlato i rezervne pozicije kod MMF i specijalna prava vučenja).

BiH je zarobljenik dvostrukog deficita. Budžetski deficit prati deficit u finansiranju potrošnje privrede i stanovništva. Fiskalna konsolidacija, koja bi se sprovodila preko smanjenja javne potrošnje, ne može biti kompenzirana porastom privatne potrošnje. BiH nema domaćih izvora da takvu ekspanziju potrošnje finansira. Time je autonomija u vođenju ekonomske politike sužena. Obezbjedenje nedostajućih finansijskih sredstava za BiH ekonomiju je moguće postići prodajom preostalih javnih preduzeća, odnosno javnih resursa, iznalazanjem novih izvora zaduženja u zemlji ili inostranstvu. Izvore za nova zaduženja će biti sve teže obezbijediti, a cijena angažovanja tih sredstava će biti sve veća. Time će se problem samo uvećavati. Rasprodajom preostalih javnih resursa je moguće prikupiti ograničena sredstva za kratkoročno rješenje deficita. FBiH je u poziciji da na takav način obezbijedi više sredstava od RS, koja je nešto ranije privatizovala Telekom, Naftnu industriju RS, a dosta se odmaklo i u privatizaciji elektroenergetskih resursa. Svi su izgledi da sve više moramo razmišljati o obezbjeđivanju potrebnih sredstava putem racionalizacije javne i

privatne potrošnje. Samo domaćom štednjom je moguće obezbijediti potrebna sredstva za pokretanje novih investicija i zapošljavanje⁵⁷. Cijena neracionalnog ponašanja, u dugom vremenskom periodu, se mora platiti smanjivanjem životnog standarda građana BiH. Nevolja je u tome što je taj standard godinama u stagnaciji i na vrlo niskom nivou.

3.PRIVREDNI OPORAVAK

Dvostruki deficiti, ostvareni u dužem vremenskom periodu, ograničavaju privredni oporavak zemlje. Sadašnji obrasci ponašanja, države, stanovništva, privrede, zasnovani na modelu trošenja i raskošnog ponašanja bez sagledavanja realnih mogućnosti ne može da opstane. Takav model proizvodi sve veće raskorake između manjih prihoda i većih rashoda. Stalni rast duga je logički ishod takvog odnosa. Dug se manifestuje u neizmirivanju ili kašnjenju u izmirivanju obaveza budžeta i stalnom rastu unutrašnjeg i spoljnog duga. Takva politika dovodi do opšte nelikvidnosti u privredi i značajnog rasta kamatnih stopa na domaćem tržištu novca. Ove posledice koče privrednu aktivnost zemlje. Ako se tome doda potreba vlasti da sve veće deficite podmiruje rastom poreskih opterećenja onda je jasno zašto ostajemo bez realnog sektora.

BiH treba vlastiti model ekonomskog razvoja. Do tog modela nećemo doći slušajući savjete međunarodnih finansijskih institucija. To je domaći zadatak za vlast i privrednike. Akademska zajednica treba do podstiče i podržava takva razmišljanja. Nekoliko sugestija, na tom putu, dajemo u ovom radu.

3.1 Privredni rast

Ključno pitanje domaćeg programa treba da bude privredni rast. Rast donosi zapošljavanje, nova radna mjesta i nove poreske prihode. Za rast moramo da olakšamo poslovanje. Popravimo poslovni ambijent. Stope privrednog rasta iznad 4%, u narednom srednjoročnom periodu, bi cijenu našeg prestrojavanja postavile na prihvatljiv nivo. Realno, te stope će biti niže a time i naše odricanje veće.

Za oživljavanje proizvodnje trebamo nove investicije, javne i dominantno privatne. Javne investicije treba izmjestiti iz sektora putne infrastrukture. Desetogodišnja ulaganja u ovaj sektor nisu dala nikakav rezultat. Novi pravac javnih investicija treba da ide prema onim sektorima koji su dominantno radno-intenzivni. Takvi su brojni poslovi u oblasti šumarstva, prerade drveta, građevinarstvo (visokogradnja), poljoprivrede. Na takav način angažovati domaću radnu snagu i smanjiti nezaposlenost. Sredstva za ove investicije obezbijediti sveobuhvatnim programom racionalizacije u javnom sektoru, boljom naplatom javnih prihoda, smanjenjem sive ekonomije.

⁵⁷ Ukupni depoziti kod komercionalnih banaka BiH, na kraju 2014. Godine, su bili 15.376 miliona KM. U strukturi uzetih kredita dominira sektor stanovništva sa 7,5 milijardi KM i sektor privatnih preduzeća sa 7,3 milijarde KM (Izvor: CB BiH).

Stimulisanje privatnih investicija je povezano sa mogućnošću obaranja kamatnih stopa. Uzimajući u obzir da stepen zaduženosti korporativnog privatnog sektora nije visok treba obezbijediti priliv svježih kredita radi oživljavanja i povećanja privredne aktivnosti. Prostora za saradnju sa bankarskim organizacijama koje do sada nisu poslovale na našim tržištima ima. Veliki stimulans za oživljavanja proizvodnje leži u poreskom rasterećenju rada. Tu su i mjere preispitivanja i ukidanja brojnih parafiskalnih opterećenja rada. U cilju poboljšanja likvidnosti privrede, treba zakonski definisati rokove plaćanja. Tu mjeru posebno definisati za javni sektor.

Oporavak domaće proizvodnje nije moguć bez jačanja velikih privrednih sistema. Postojeće javne sisteme treba sačuvati i učiniti efikasnijim. Oni trebaju da čine osnovu za uvezivanje sitnih privatnih akcionarskih društava u veće organizacione sisteme. Bez takvih sistema nije moguć uspješan nastup naših izvoznika na ino tržištima. Ističemo kao urgentu potrebu da takav sistem organizujemo u oblasti prerade drveta. Takve sistema treba napraviti u građevinarstvu i drugim prioritentnim privrednim oblastima. Aktivna uloga države je ovdje neophodna, tržište samo po sebi neće riješiti ništa. Ovakav pristup će podrazumijevati odbacivanje nametnutog modela malih i srednjih preduzeća kao osnove privrednog razvoja.

Privredni rast treba da prate strukturne promjene BDP-a. Porast učešća realnog sektora u odnosu na uslužni je neophodan ako se želi dugoročna održivost sistema. Trenutno učešće ovih djelatnosti u BDP-u je oko 29%. Cilj bi trebao da bude 50% stvaranje BDP-a u realnom sektoru. Ovaj rast će se bazirati na prerađivačkoj industriji, šumarstvu, poljoprivredi, energetici, građevinarstvu i vadenju ruda i kamena. Na ovaj način će se obezbijediti i rast i razvoj.

3.2 Tržište

Domaća proizvodnja nema tržište. Ono ne postoji ni u zemlji ni u inostranstvu. U zemlji smo ostali bez domaćih trgovinskih lanaca. To se posebno odnosi na Republiku Srpsku. U inostranim trgovinskim lancima se prodaje uvozna roba. Domaći proizvođači koji pronađu kanal za prodaju svoje robe ovim lancima se nalaze u neravnopravnom statusu. Njima se plaća u dužim rokovima, njihova roba je izložena na sporednim mjestima u trgovini, promocija nije prisutna.

Potrebno je podržati otvaranje i jačanje domaćih trgovinskih lanaca. Ovi lanci se mogu organizovati na regionalnom principu. Oni treba da imaju privatnu akcionarsku osnovu, ali bi u početnim godina prisutnost javnog vlasništva u njima predstavljalo dobar podsticaj. Domaći proizvođači bi trebalo da imaju svoje akcije u ovim trgovinama. Na takav način bi imali i dodatnu garanciju da će njihovi proizvodi imati odgovarajuće mjesto na policama ovih trgovina.

Oko 50% naše spoljnotrgovinske razmjene se odvija sa zemljama EU. Problem je u strukturi te razmjene. Izvozimo sirovine a uvozimo proizvode i usluge visoke vrijednosti. Posebno su za nas značajni lon poslovi. Ti poslovi ne mogu pokrenuti ekonomiju. Na toj osnovi nikad nećemo dostići ozbiljne stope privrednog rasta. Razlika u standardu našeg stanovništva i prosjeka zemalja EU će se povećavati.

Za domaću proizvodnju treba obezbijediti nova tržišta. Na tim tržištima obezbijediti plasman proizvoda višeg stepena obrade. Naša skupa diplomatska mreža treba

opravdati svoje postojanje. Ekonomska funkcija diplomatske mreže treba da se stavi na prvo mjesto. U zemljama gdje, u dužem vremenskom periodu, nema rezultate te aktivnosti nema ni potrebe za diplomatskim predstavništvom.

3.2 Finansije

Ključno pitanje našeg privrednog oporavka jeste obezbjeđenje adekvatnih izvora za finansiranje rasta. Dugogodišnja politika deficitarnog finansiranja ukupne potrošnje je suzila mogućnosti izbora. Otplatne rate kreditnih obaveza, koje dolaze na naplatu u narednom srednjoročnom periodu, ostavljaju mali prostor za nove investicije. Zbog toga se kao prioritarno pitanje, posebno za državu, postavlja pitanje reprogramiranje i restrukturiranje postojećih obaveza. To pitanje treba postaviti pred kreditore uz prethodno definisan i usaglašan jasan razvojni plan koji će u budućnosti obezbijediti dovoljno sredstava za otplatu reprogramiranih obaveza.

U situaciji u kojoj se nalaze naše javne finansije nije moguće finansirati javne investicije bez značajnih promjena u strukturi budžetske potrošnje. Broj zaposlenih u javnom sektoru značajno prevazilazi mogućnosti realnog sektora da finansira ovu potrošnju. Ta administracija je i brojna i neefikasna. Njihova primanja i privilegije nemaju nikakvo realno uporište. Usklađivanjem tih primanja sa prosjekom u privredi treba obezbijediti značajna sredstva za finansiranje prioritarnih javnih investicija. Novo zapošljavanje u tim investicionim projektima treba da kompenzira opravdane racionalizacije u javnom sektoru. Uštede treba obezbijediti na svim nivoima državne vlasti – od opština do zajedničkih organa. Na taj način ukupna javna potrošnja neće biti smanjenja ali će doći do značajne promjene u njenoj strukturi, od tekućih budžetskih rashoda ka kapitalnim projektima. Ovim putem će se riješiti centralni problem ekonomskog i društvenog sistema u BiH – želja svih zaposlenih i nezaposlenih da se angažuju u javnom sektoru, koji za mali ili nikakav rad obezbjeđuje najveća primanja.

Država treba da prekine postojeću politiku zaduženja. U tom smislu je interesantan prijedlog Nebojše Katića o dekompoziciji budžeta na potrošni i investicioni dio, na devizni i dinarski dio⁵⁸. Nova devizna zaduženja bi trebalo dozvoliti samo ako su ona usmjerena na izvršenje pristiglih deviznih obaveza i ako se radi o povoljnijim uslovima angažovanja tih sredstava. Država mora smanjiti i prekinuti kreditna zaduženja na domaćem tržištu novca. Sa tim aktivnostima se oduzimaju kreditna sredstva od realnog sektora a kamatne stope na kredite se drže na neprihvatljivo visokom nivou.

Privatni sektor, za razliku od državnog, nije prezadužen. Za taj sektor treba obezbijediti samo jeftine izvore finansiranja. Domaća štednja može da bude značajan izvor za investicionu aktivnost tog sektora. Potrebno je da država svojom aktivnošću pomogne smanjenju kamatnih stopa, a ne njihovom rastu kao do sada.

⁵⁸ N. Katić, Fiskalna konsolidacija – na putu, ili straputnici?. Katić se zalaže da se ograniči potrošna komponenta budžeta a da se investiciona komponenta ne ograničava. Takođe, zalaže se za razdvajanje dinarske i devizne komponente budžetske potrošnje. Protiv je dodatnog ino zaduženja radi finansiranja budžetske potrošnje. Opravdava devizno zaduženje samo za otplatu postojećih deviznih obaveza u budžetu.

Domaća razvojna banka mora postojati. Ona će imati funkciju podrške privrednoj aktivnosti i ostvarenju zacrtanih ciljeva ekonomske politike. Takva banka treba profesionalni menadžment nezavisan od tekućeg partijskog uticaja. Ova banka bi godišnje podnosila izvještaj Narodnoj Skupštini o ostvarenju zacrtanih ciljeva ekonomske politike.

Centralna banka BiH bi trebala proširiti svoju aktivnost. Od mjenjačnice ka aktivnoj ulozi u podršci privrednom rastu. Takva promjena je moguća uz korišćenje postojećeg mehanizma monetarne politike. Diferenciranim stopama obaveznih rezervi je moguće usmjeravanje kreditnih plasmana poslovnih banaka u prioritetne oblasti privrede. Potrebno je otvoriti stručnu raspravu i o proširenju funkcija CB BiH i aktiviranju nekih od instrumenata monetarne politike, koje su joj trenutno uskraćeni.

ZAKLJUČAK

Bosansko-hercegovačka ekonomiju jeste ekonomija deficita. Ekonomija manjka. Prisutni su budžetski deficiti, trgovinski deficiti, fiskalni deficiti, demokratski deficiti. U fokusu međunarodne i domaće javnosti trenutno se nalaze budžetski deficiti. Na drugoj strani, zanemaren je značaj deficita tekućeg računa iako se radi o međusobno povezanim i uslovljenim fenomenima. Drama ekonomskog razvoja BiH je u postojanju oba deficita. Ti deficiti u značajnoj mjeri smanjuju potencijal održivog privrednog razvoja.

BiH je mala ekonomija. Na globalne procese ne može uticati. Ostaje joj da, polazeći od datih ograničenja, iznalazi najbolja rješenja za vlastiti razvoj. Specifičnost zemlje zahtijeva i specifičnu politiku razvoja.

BiH treba vlastiti model ekonomskog razvoja. Do tog modela nećemo doći slušajući savjete međunarodnih finansijskih institucija. To je domaći zadatak za vlast i privrednike. Akademski zajednica treba do podstiče i podržava takva razmišljanja. Određene mjere, koje treba preduzeti na tom putu, date su u ovom radu. Posebno su obrađene mjere za pokretanje privrednog rasta, modeliteti iznalaženja tržišta za domaće proizvode, a ukazano je i na moguće izvore za finansiranje održivog privrednog rasta i strukturnih promjena u ekonomiji.

LITERATURA

- [1] Centralna banka BiH, publikacije (bilteni) i statistika (na www.cbbh.ba),
- [2] Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, Informacija o fiskalnoj održivosti BiH za 2012. godinu (na www.dep.gov.ba),
- [3] Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, Nacionalni program ekonomskih reformi za 2015. godinu (na www.dep.gov.ba),
- [4] Džozef Stiglic, Protivrječnosti globalizacije, SBM-x, Novi Beograd, 2004.
- [5] Nebojša Katić, Fiskalna konsolidacija – na putu, ili na straputnici (<https://nkatic.wordpress.com>),
- [6] Pol Krugman, Okončajte ovu depresiju. Odmah! Interkomerc, Beograd, 2012.
- [7] Toma Piketi, Kapital u XXI veku, Akademski knjiga, Novi Sad, 2015.